

Husitská právní kultura Úvodní zamyšlení

MARTIN NODL
(Praha)

V českém prostředí panuje kritický a zároveň obezřetný vztah k právněhistorickému přístupu. Tato skutečnost je do značné míry podmíněna negativním hodnocením právněhistorického uvažování, jež vůči staršímu bádání zaujal na počátku 50. let 20. století František Graus při psaní druhého dílu *Dějiny venkovského lidu*.¹ Ačkoli následná diskuse, jež odhalila slabá místa jak na Grausově straně, tak na straně jeho oponentů (Jiří Kejř, Vladimír Procházka, Václav Vojtišek),² skončila do ztracena, přesto ona obezřetnost dodnes trvá.

V 19. století a v prvních desetiletích 20. věku právněhistorický přístup v bádání o českém středověku převažoval. Tato skutečnost jistě souvisela s využíváním historie pro obhajobu českého zemského práva. Právněhistorický přístup byl ale výrazně přítomen i na straně německých medievistů v Čechách a na Moravě, kteří z přenášení německých právních zvyklostí do Čech v podobě městských práv a práva emphyteutického vyvozovaly kulturalistické teze o civilizační převaze Němců v Českém království a o jejich právu nejen na svébytnou existenci, ale i na politickou dominanci.

Na pozadí těchto dvou nacionálně vyhraněných pozic se u nás formovala představa o právní kultuře,³ jež ve svých důsledcích přesahuje právo jako takové a nadává mu

¹ F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, díl 2, Praha 1957; TÝŽ, *O „právně historický“ výklad dějin středověku*, Československý časopis historický 8/1960, s. 162–172.

² J. KEJŘ, V. PROCHÁZKA, *Právně historické glosy k Dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. I. Metoda zpracování právně historické tematiky (J. Kejř). II. „České právo“, kolonisace a „německé právo“ (V. Procházka)*, Právněhistorické studie 5/1959, s. 291–321; TÝŽ, *O výklad dějin venkovského lidu v době předhusitské*, Právněhistorické studie 7/1961, s. 332–342. A k tomu srov. nepublikovaný posudek na Grausovu knihu od V. Vojtiška. K tomu srov. J. ČECHURA, *František Graus jako vítěz. (Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II.)*, in: František Graus, člověk a historik, (edd.) Z. Beneš, B. Jiroušek, A. Kostlán, Praha 2004, s. 69–88.

³ Nejnověji k právní kultuře J. KEJŘ, *Právní kultura českého středověku*, *Minulosti Západočeského kraje* 31/1996, s. 7–25, TÝŽ, *Právní dějiny středověku dnes – a co dále?*, *Český časopis historický* 102/2004, s. 552–567.

společensko-kulturní charakter. Důraz na právo a právní řád byl v hodnotově pozitivním slova smyslu kladen jak za první republiky, tak navenek rétoricky i v době existence socialistického Československa. Protože však ve skutečnosti socialistické právo vykazovalo ve srovnání s právem prvorepublikovým výraznou diskontinuitu, získala v očích veřejnosti socialistická zákonnost punc faktické bezprávnosti a socialistický stát byl všeobecně nazírán jako totalitní diktatura, v níž bylo právo podřízeno vedoucí úloze strany. V desetiletích po listopadu 1989 se v opozici vůči letům předcházejícím stalo jedním ze zaklínadel usilování o vytvoření „právního státu“ jako symbolu nové demokratické společnosti. Snění o právním státu je ale u nás zároveň spojeno s kritikou současné právní kultury, jejíž úroveň bývá považována za nízkou, přičemž největší překážka v jejím rozvoji je spatřována v prorůstání korupce do světa práva a v pomalosti, a tudíž fakticky nefunkčnosti právního systému.

Kritický přístup k uplatňování práva a k možnostem domoci se právní cestou spravedlnosti však není vlastní pouze dnešní době. Obdobné pocity, spojené s kritikou právníků jako profesního stavu, shledáváme již v antickém světě. Odtud se přenášejí do středověku, a to i přesto, že vykonávání právnických povolání začalo být v této době jako jedno z prvních spojováno s univerzitním vzděláním. Od dnešní doby se středověk liší především tím, že se v něm uplatňovalo několik právních kultur. Ty přitom neexistovaly izolovaně, ale naopak se navzájem prolínaly: v církevním světě uplatňovaná kultura kanonického práva, jež výrazně zasahovala i do každodenního života laiků; kultura římského práva,⁴ jež pronikala především do městského světa; zvykové právo, uplatňující se především v prostředí šlechtického. Odlišnosti vůči dnešku však samozřejmě panovaly i hlediska důkazního řízení, racionality práva a sociální nerovnosti před právem.

Všechny tyto oblasti však ve středověku podléhaly výrazným změnám. Zásadní obrat do podoby právní kultury v českém prostředí přinesla recepce kanonického práva, emfyteutického práva na venkově, městských práv v rodících se městských komunitách a v neposlední řadě i husitská revoluce. Je tedy poněkud překvapivé, že si dosavadní bádání nepoložilo otázku, zda se v součinnosti s revolučními změnami prosadila i svébytná husitská právní kultura. Hledání prvků husitské právní kultury nenajdeme ani u Jiřího Kejře, jenž se tolik zasloužil o poznání středověké pražské právní univerzity a učenického právního diskurzu.⁵ Analýzou univerzitních kvestií z prvního a druhého desetiletí 15. století Kejř sice dospěl k závěru, že se v učenickém právnickém diskurzu objevují reformní prvky, jež ve svém důsledku vedou k propojení práva a morálky. Na druhé straně ale poukazem na skutečnost, že ono propojení morálky, etiky a práva bylo vlastní celé středověké kultuře,⁶ odmítl přisoudit českému reformnímu prostředí výraznější novum. Na příkladu čtyř artikulů pražských, resp. jejich permanentní obsahy, se pokusil prokázat, že ačkoli reformátoři v obecné rovině odmítali veškeré lidské nálezky a vyznávali výlučnou platnost božího zákona, v rovině praktické nadále užívali argumentů kanonického práva.⁷ Ostatně nejcitovanější autoritou vedle Bible byl

⁴ Dodnes nejpronikavěji M. BOHÁČEK, *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren*, Milano 1975 (*Ius Romanum mediæ aevi* 5/11).

⁵ J. KEJŘ, *Dějiny pražské právní univerzity*, Praha 1995.

⁶ J. KEJŘ, *Das Hussitentum und das kanonische Recht*, in: *Proceedings of the Third International Congress of Medieval Canon Law*, Città del Vaticano 1971, s. 195.

⁷ J. KEJŘ, *Das Hussitentum und das kanonische Recht*, s. 196–201.

podle Jiřího Kejře Gratiánův dekret. Samotný pojem boží zákon,⁸ jenž hrál v husitské argumentaci stěžejní roli, však podle Kejře ve své fundamentální podobě, tedy jako výlučný jazyk Bible, nacházel své místo pouze v textech radikálů raného reformačního období, resp. v textech pozdních zastánců rigidního odmítnutí všeho pozemského (Petr Chelčický). Pro naprostou většinu husitských ideologů a politiků však boží zákon ve skutečnosti představoval nařízení, jež primárně vycházela z Bible, avšak zároveň byla racionálně, v scholastickém slova smyslu, argumentačně podpořená exegetickou tradicí a kanonickoprávním diskurzem, jenž u univerzitně vzdělaných husitských teologů představoval podprahovou matici jejich uvažování. Až na výjimky tedy podle Jiřího Kejře nedošlo v husitském období k popření římskoprávní tradice, a tedy nemohlo dojít ani ke zrození svébytné husitské právní kultury.

I přes tyto důležité skutečnosti je ale po mém soudu možné formulovat vůči Kejřovu opatrnému postoji k svébytnosti husitské právní kultury alespoň částečně alternativní výklad, jenž především v praktické rovině odráží formování nové a svébytné právní kultury, jež se od právní kultury 14. a počátku 15. století liší. Již samotné revoluční vzepětí let 1419–1421 můžeme moderním jazykem nazvat dobou právní diskontinuity. V praktické, především majetkoprávní rovině byly do jisté míry popřeny principy svobodné a nezczizitelné držby nemovitého majetku prostřednictvím konfiskací a nucených zástav.⁹ Protože však nové elity a noví vlastníci chtěli své nově nabyté majetky udržet v rovině legality, hledali cesty, jak sankcionovat nové poměry. V tomto svém snažení se uchylovali k již známým zvyklostem: městské rady vydávaly nové zástavní a darovací listiny, popřípadě konfiskovaný majetek prodávaly za netržní, a tedy fiktivní ceny.¹⁰ Rovněž v rovině zemskodeskových statků byly hledány cesty, jak nově nabyté majetky, především církevní statky, legalizovat. Protože však zemské desky jako základní garant pozemkového vlastnictví byly v době bezkráloví uzavřeny (to paradoxně platilo i pro dobu, kdy země svého korunovaného krále v osobě Zikmunda Lucemburského měla), byla i zde hledána náhradní forma legalizace nových majetkových poměrů v zápisech o majetkových transakcích do staroměstských městských knih. Podobně hledaly formy právní garance i osoby, které z Českého království především jako katolíci utekli a jejichž majetek byl v Praze,¹¹ Kutné Hoře či Jihlavě konfiskován, ve víře, že se právní poměry jednou vrátí do předrevoluční situace, a že tedy bude možné zcizené majetky restituovat.¹² Jak ale ukázala porevoluční praxe, právní diskontinuita převážila nad kon-

⁸ K definici božího zákona u Husa J. KEJŘ, *Z počátků české reformace*, Praha 2006, s. 99–101.

⁹ Srov. J. ČECHURA, *Rozsah a dynamika sekularizace církevních statků v západních Čechách na počátku husitské revoluce (v letech 1419–1420)*, Právněhistorické studie 29/1989, s. 40–66; TÝŽ, *Sekularizace církevních statků v západních Čechách v letech 1421–1454*, Časopis Národního muzea 165/1996, s. 1–16; TÝŽ, *Sekularizace církevních statků v jihovýchodních Čechách v letech 1420–1454*, Časopis Národního muzea 177/2008, s. 1–25.

¹⁰ Pro západočeské Stříbro například VLADIMÍR BYSTRICKÝ, *Přehled dějin města Stříbra v době husitské*, Sborník Okresního muzea v Tachově 18/1983, s. 14–28.

¹¹ P. ČORNEJ, *Smolař, Hedvika, Vělar et alii. Poznámky a postřehy ke kapitole z dějin husitské Prahy*, in: Týž, *Světla a stíny husitství. Události – osobnosti – texty – tradice*, Praha 2011, s. 174–185.

¹² K majetkovým restitucím ve městech T. BOROVSÝ, *Kutná Hora 1437–1461*, Časopis Národního muzea 167/1998, s. 17–36; J. MAREŠ, *Císař Zikmund, lounské povětrí a pohusitské restituice*, *Porta bohemia* 5/2009, s. 117–134; M. NODL, *Vítězové a poražení v pohusitské Kutné Hoře*, in: *Zwycięzcy i przegrani w dziejach średniowiecznych i wczesnonowożytnych Czech i Polski*, (edd.) W. Iwańczak, D. Karczewski, Kraków 2013, s. 121–141.

tinuitou. Získat zpět konfiskovaný majetek se podařilo emigrantům jen ve výjimečných případech, a i tak většinou za cenu velkých ústupků.

Stejně výrazná změna se týkala i církevněprávních záležitostí. Oproti předešlému období charakterizují právní kulturu husitského období opakovaně zásahy světské moci, jež přestala respektovat výlučné postavení církve řídicí se kanonickým právem. Klerici začali být souzeni a trestáni světskými soudy, patronátní právo přestalo podléhat církevnímu dohledu a patroni začali dosazovat duchovní k beneficiím podle své vlastní vůle a podle svého vlastního vyznání. Patronátní práva církevních institucí, kapitul a klášterů, přestala být respektována úplně a zcela proti kanonickým zvykostem je začali uplatňovat noví vlastníci původně církevních statků.¹³ Výrazné prvky diskontinuity nese i husitské manželské právo, jež přestalo být nejen v utrakvistickém, ale dokonce i v katolickém prostředí ryze církevní záležitostí a začalo do něho zasahovat i právo městské, a to nikoli pouze v normativní rovině (v ní bylo s kanonickým manželským právem v kolizi již před vypuknutím revoluce),¹⁴ ale i v každodenní praxi.

Vedle prvků výrazně diskontinuitních však byly nadále uplatňovány i starší právní zvyklosti. Tomu napomáhala skutečnost, že táborská představa o společnosti bez pánů a poddaných vzala záhy za své a že prostřednictvím volby zemských správců převážila a přetrvala idea monarchie jako jediné možné „státní“ formy.¹⁵ V mnoha ohledech však byly starší právní zvyklosti rozvíjeny a jejich účinnost nacházela širšího uplatnění. Platí to především o veřejnoprávní iniciativě při trestání zločinů. Ačkoli již zákoník Karla IV. přicházel s ideou kvalitativně vyšší veřejnoprávní iniciativy,¹⁶ než tomu bylo dříve, a ačkoli především institut krajských popravců, zavedený v době Václava IV.,¹⁷ v praktické rovině umožňoval mnohem systematictější vyhledávání a trestání zemských škůdců a zločinců, přesto onen důraz na veřejné trestání zjevných hříchů, zakotvený ve čtyřech artikulech pražských a ve vojenském prostředí prohloubený tzv. Žižkovým vojenským řádem,¹⁸ představuje z hlediska veřejnoprávní iniciativy novou právní dimenzi. Abychom však byli s to postihnout míru onoho kvalitativního posunu, museli bychom mnohem více znát každodenní praxi dohlížitelské veřejnoprávní iniciativy. Vyjma rigid-

¹³ K problémům při obsazování beneficií F. ŠMAHEL, *Historia calamitarum a osudy katolické církve v husitských Čechách*, in: Týž, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001, s. 349–355.

¹⁴ J. KEJŘ, *O manželském právu husitů*, Právník 1953, s. 50–58.

¹⁵ Trefně P. ČORNEJ, *Pohaslý lesk panovnického majestátu v porevolučních Čechách*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, (ed.) L. Bobková, M. Holá, Praha–Litomyšl 2005, s. 99–122.

¹⁶ J. KEJŘ, *Die sogenannte Maiestas Carolina*, in: Týž, *Aus Böhmens Verfassungsgeschichte. Staat – Städtewesen – Hussitentum*, Praha 2006, s. 129–187. Kejřova studie poprvé vyšla ve sborníku *Studia Luxemburgensia. Festschrift Heinz Stoob zum 70. Geburtstag*, (ed.) F. B. FAHLBUCH, P. JOHANEK, Warendorf 1989, s. 79–122; B.-U. HERGEMÖLLER, *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*, München 1995; M. NODL, *Maiestas Carolina. Kritické postřehy k pramenům, vyhlášení a „odvolání“ Karlova zákoníku*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 1/2009, s. 21–36.

¹⁷ R. RAUSCHER, *Ku vznihu popravců a opravců*, in: *Księga pamiątkowa ku czci prof. W. Abrahama*, Lwów 1930, s. 11–21; TÝŽ: *Príspevek k dejinám krajských popravců v zemích českých*, *Časopis pro právní a státní vědu* 25/1942, s. 256–268; F. HOFFMANN, *Popravčí zápisy jihlavské*. Právněhistorické studie 18/1974, s. 163–204.

¹⁸ *Staročeské vojenské řády*, (ed.) F. SVEJKOVSKÝ, Praha 1952. K trestání podle Žižkova řádu J. KEJŘ, *Trest smrti v husitské revoluci*, in: *Z počátků české reformace*, s. 153–154.

ního tábořského prostředí a pražského souměstí, jež podléhalo častým změnám v důsledku přesunu mocenských sil jak v Praze, tak v zemské politice, jsme odkázáni pouze na normativní texty. I ty ale ve srovnání s texty předrevolučními svědčí o přenášení moralistních premis, opírajících se o biblické příkazy, do každodenní praxe.

Výrazným prvkem nové husitské kultury, jež v tomto ohledu zcela nepochybně reagovala na absenci zemské moci a zemského soudnictví, bylo oproti dřívějšímu období častější uplatňování principu smírčích soudních řízení v šlechtickém prostředí, a to jak ve vztahu mezi šlechtici,¹⁹ tak ve vztahu mezi šlechtou a městy. Detailně tuto situaci známe z pramenného materiálu kolem poloviny 15. století. Z řady smírčích řízení, jež mnohdy navazovala jedno na druhé, však zároveň vyplývá, že stále častěji docházelo k nedodržování uzavřených dohod a k podryvání autority smírčích soudců,²⁰ což ve svém důsledku podporovalo pocit právní nejistoty a zvyšovalo naděje na skutečné obnovení královské moci, královské autority a stejně tak i stavovských institucí, jež byly s uplatňováním svrchované moci bytostně provázány. Otázkou však zůstává, do jaké míry představoval pocit právní nejistoty v české společnosti novum. O právní nejistotě v případě drobné šlechty a poddaných mluvil na konci 14. století Tomáš ze Štítého, který rozhodně reflektoval žitou praxí a nezprostředkoval pouze katedrální představy univerzitních vzdělanců.²¹ A rozhodně se nezdá být pravděpodobné, že by se v revolučních a porevolučních letech v tomto ohledu situace nějak změnila.

Jaké měli lidé 15. století povědomí o právní kultuře, je vcelku nejisté. Když totiž čeští panové v době Jiřího z Poděbrad diskutovali o tom, zda platí či neplatí ustanovení o nezcitelnosti královských statků a o trestání na hrdle za jejich zcizení, jasně se ukázalo, že ne každý věděl, že články Karlova zemského zákoníku nikdy nevstoupily v praxi. Jasnější představu o právních zvyklostech měl pouze Oldřich z Rožmberka, jenž měl ve svém archivu k dispozici nejen znění zákoníku, ale i jiné právní knihy.²² Jedním ze zásadních důsledků husitské revoluce byl tedy pokles právního povědomí ve šlechtickém prostředí, a to jak v Čechách, tak i na Moravě, kde musel Ctibor Tovačovský z Cimburka složitě rekonstruovat pro nové přísedící kdysi užívaný mechanismus činnosti zemského soudu.²³ A protože šlechtická obec byla rozhodující institucí z hlediska nalézání a formulování platného zemského práva, musel být onen pokles právního povědomí a právní nejistoty silný. K poklesu obecného právního povědomí jistě přispěl i úpadek pražské univerzity po roce 1419. Její obnovení po roce 1435 totiž nevedlo k oživení právnícké fakulty. Získat právní vzdělání tak bylo v husitských Čechách nemožné, což se nepochybně muselo promítnout i v městském prostředí, kde se v předrevoluční době

¹⁹ Pro předhusitské období F. HOFFMANN, *K povaze drobné války, záští a násilných činů před husitskou revolucí*, in: Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 55–75.

²⁰ K smírčím soudům v rožmberském prostředí M. NODL, *Ojciec i syn. „Pojednanie“ w rożmberskim rodzie*, in: Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęconna Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin, (edd.) J. Smolucha, A. Waško, T. Graff, P. Nowakowski, Kraków 2008, s. 155–170.

²¹ Pocity právní nejistoty mnohokrát vyjadřuje ve čtvrté knize svých *Knížek šesterých o obecných věcech křesťanských*, (ed.) K. J. ERBEN, Praha 1852, především s. 144–169.

²² Srov. I. MARTINOVSKÝ, *České zpracování Maiestas Carolinae a jeho rukopisy. K 600. výročí smrti císaře Karla IV.*, Ústecký sborník historický 1979, s. 29–44.

²³ K tomu D. JANIŠ, *Tovačovská kniha a otázka (dis)kontinuity moravského zemského práva v pozdním středověku*, v tomto sborníku.

v městské správě a v městském soudnictví začali univerzitně vzdělaní právníci uplatňovat stále častěji. Nikoli mezi soudci, ale jako notáři a jako rádci, kteří pozvedali městskou právní kulturu na vyšší úroveň. I v tomto ohledu tedy v polovině 15. století převažovala ve městech spíše diskontinuita než kontinuita. Na rozdíl od šlechtického prostředí se však měšťané pokoušeli hledat nové podoby městské právní kultury, ať už prostřednictvím formulování nových práv, například tzv. Soběslavových práv v Praze,²⁴ nebo skze překlady starých německých právních naučení, resp. užším propojením starých právních okruhů formou naučení a dohlížení vyšších soudních stolic nad nižšími.

Prostřednictvím těchto úvah jsem se pokusil naznačit základní kontury husitské právní kultury, a to s důrazem na její odlišnosti ve srovnání s právní kulturou předhusitskou. Oproti staršímu období husitskou kulturu charakterizuje těsnější propojení práva a morálky, zdůrazňování přirozenoprávních principů, jež často bývaly přímo ztotožňovány s božím zákonem. Významným prvkem husitské právní kultury byl zvýšený důraz na legalitu lidského konání, přičemž i ona legalita byla nazírána v očích reformátorů v souladu s božím zákonem. Proto byla právněteologicky zdůvodňována možnost vedení spravedlivé války,²⁵ proto trestání smrtelných hříchů mělo svůj teologickoprávní základ. I přes onen důraz na boží zákon však v sobě husitská kultura v mnohém nesla základy právní kultury předrevolučního období a v mnoha ohledech se opírala, především v majetkoprávní rovině, o instituty starší doby. Mnohé z nich však přizpůsobila novým účelům,²⁶ což ve svém důsledku vedlo ke vzniku nejen specifické právní kultury, ale i z ní vyplývajících nových společenských vztahů, jež přetrvaly lipanskou bitvu i kompaktní ukončení revoluce.²⁷

²⁴ K Soběslavovým právům stále nejobsáhleji R. SCHRANIL, *Die sogenannten Sobieslawschen Rechte. Ein Prager Stadtbuch aus dem 15. Jahrhundert*, Prag 1916.

²⁵ F. SEIBT, *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution*, Köln-Wien 1990, s. 16–57; P. SOUKUP, *Władza prawowita i wojna sprawiedliwa w myśli husyckiej*, in: *Monarchia w średniowieczu. Władza nad ludźmi, władza nad terytorium*, (ed.) J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, M. R. Pauk, Warszawa-Kraków 2002, s. 335–350; TÝŽ, *Svatá válka v představách husitských mistrů. K formování a zdrojům husitského učení o válce*, in: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách, (edd.) M. Drda, Z. Vybíral, Tábor 2007 (Husitský Tábor, Supplementum 3), s. 277–289.

²⁶ Srov. pozoruhodné a bádáním přehlížené úvahy J. VÁLKY, *Zikmund a husité. Jak zakončit (husitskou) revoluci?*, *Časopis Matice moravské* 128/2009, s. 3–33; TÝŽ, *Kompaktáta a Kapitulace. Charta stavovských svobod?*, *Časopis Matice moravské* 129/2010, s. 19–43; TÝŽ, *Husitská revoluce a první pokusy o restauraci*, *Časopis Matice moravské* 130/2011, s. 3–27.

²⁷ Studie vznikla v rámci projektu grantové agentury České republiky P405/12/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“.